

Микола Котляр

ДО ПРОБЛЕМИ ХРОНОЛОГІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ

Галицько-Волинський ізвод принципово відрізняється від інших пам'яток літописного жанру. Від часу відкриття М. М. Карамзіним, учені неодноразово відзначали своєрідність цієї пам'ятки: відсутність хронологічної сітки, не завжди послідовний виклад подій у формі вільної розповіді¹.

Карамзін першим і побачив, що існуюча в Іпатіївському списку нашого ізводу хронологічна сітка грубо, з великими похибками, приставлена до нього набагато пізніше. Вченому був відомий і Хлебніковський список Галицько-Волинського літопису, в якому відсутній поділ на датовані щорічні статті. Історик припустив, що в Іпатіївському списку XV ст. роки проставлені пізнішим переписувачем (чи редактором), оскільки в усіх відомих йому випадках вони неправильні². У процесі вивчення пам'ятки я дійшов висновку, що пізніший (XVI ст.) Хлебніковський список найбільш справний і найближчий серед усіх збережених часом до протографа Галицько-Волинського літопису³.

Багато істориків і археологів досі вірять помилковій хронології Іпатіївського списку літопису. Деякі авторитетні фахівці з давньоруської проблематики, що недостатньо знали пам'ятку, спирались на вказані в Іпатіївському списку дати як на істинні. Наприклад, відомий російський емігрантський історик Г. В. Вернадський у знаменитій статті про Олександра Невського не лише переплутав одного татарського воєначальника Куремсу з іншим – Бурундаєм, приписав першому вимогу до Данила Романовича знищити фортифікації його міст, тоді як Галицько-Волинський літопис свідчить, що це зробив Бурундай, а й щиро довіряв датам на берегах Іпатіївського списку, що в більшості не відповідають дійсності. Тому знаменита битва біля міста Ярослава відбулася, на його думку, у 1249 р. (як відзначено в Іпатіївському списку), а насправді це сталося 1245 р. Коронація Данила відбулася начебто 1255 р., а в дійсності – в 1253 р.⁴ Характерно, що, передрукуюючи цю статтю, публікатори залишили без коректив усі помилки, отже,

¹ Історіографію теми див.: М. Ф. Котляр. *Галицько-Волинський літопис XIII ст.* Київ, 1993. С. 5-24.

² Н. М. Карамзін. *История государства Российского.* Санкт-Петербург, 1842. Кн. 1. Т. 3. Примечания к 3 тому. Стб. 52. Примеч. 113.

³ *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / За ред. М. Ф. Котляра. Київ, 2002. Видання здійснене за Хлебніковським списком. У статті посилення на літопис даються за цим виданням, сторінки вказуються в тексті в дужках.

⁴ Г. В. Вернадский. Два подвига св. Александра Невского // *Наши современники* (Москва). 1992. № 3. С. 152-154.

самі не з'ясували проблеми. Подібні помилки у розумінні Галицько-Волинського ізводу залишаються типовим явищем у працях багатьох українських і російських істориків, особливо археологів, і в наш час.

Видатний історик Б. О. Рыбаков, котрий неодноразово досліджував пам'ятки літописання і присвятив їм одну зі своїх книжок⁵, також загалом приймав неточні датування Іпатіївського списку. У присвяченій воєнному мистецтву Русі й написаній переважно на свідченнях Галицько-Волинського літопису статті вчений використовував ці дати як справжні. Так, розповідь про русько-угорські воєнні дії у верхів'ях річки Случ він датує 1235 р.⁶, тоді як вони відбувалися 1233 р.⁷; похід Ростислава Михайловича на Перемишль – 1245 р., а повісткування про це слід віднести до 1243 р. Нарешті, знамениту битву біля Ярослава, що сталася 1245 р., Рыбаков, як і Вернадський, буквально за Іпатіївським списком, датував 1249 р.⁸

Можна було б навести безліч прикладів з праць сучасних істориків, які сліпо приймають датування Іпатіївського списку в його Галицько-Волинській частині. І зовсім не для того, щоб закинути їм некомпетентність, просто, щоб показати, що проблема хронології Галицько-Волинського літопису продовжує існувати вже понад двісті років.

Вчені по-різному пояснювали відсутність датувань у протографі Галицько-Волинського літопису. Багато уваги присвятив ізводу та його хронології М. С. Грушевський. Йому належить оригінальне, нехай і не зовсім правильне, пояснення браку хронологічної сітки і занадто вільного розташування матеріалу у часовій послідовності. Вчений виходив з переконання в тому, що перша і більша частина джерела – Літописець Данила Галицького – належала, вочевидь, одному складачеві, який, не орієнтуючись як слід у хронології перших десятиліть XIII ст., вирішив переповідати події в їхньому зв'язку і розвитку, а не за роками. Такий порядок повісткування зберігся й пізніше, коли автор вже мав змогу точніше датувати події⁹.

У світлі пізніших досліджень жанрових особливостей і структури Галицько-Волинського літопису таке пояснення виглядає недостатнім. Адже сам жанр і манера викладу рішуче відрізняє його від традиційних літописів: це вільне від їх наслідування, отже, і від суворого дотримання хронології повісткування, створене за зовсім іншими канонами. Стосовно Літописця Данила, це означає, що його слід розглядати не як літопис, а як воїнську повість, або низку подібних повістей¹⁰.

⁵ Б. А. Рыбаков. *Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве"*. Москва, 1972.

⁶ Б. А. Рыбаков. *Военное искусство // Очерки русской культуры XIII–XV вв.* Москва, 1969. С. 351.

⁷ Ця й наступні дати з статті Рыбакова уточнені мною: М. Ф. Котляр. Коментар // *Галицько-Волинський літопис*. Київ, 2002. С. 211-212, 249, 251-256.

⁸ Б. А. Рыбаков. *Военное искусство*. С. 352, 354.

⁹ М. Грушевський. *Історія української літератури*. Київ; Львів, 1923. Т. 3. С. 153.

¹⁰ Утім, в іншому місці цього курсу літератури Грушевський дещо по-іншому пояснив відсутність у джерелі щорічних датованих статей. Мовляв, відмовившись від хронологічної сітки, літописець свідомо відмовився і від завдань літописця-хроніста. Перед нами дійсно не літопис, а повість (Там само. С. 154). На жаль, це тонке зауваження не позначилось на загальній оцінці істориком Галицько-Волинського ізводу.

Грушевський та деякі дослідники згодом думали, що пізніший редактор ізводу мав намір по завершенні своєї праці розставити дати. Вони виходили із такого його запевнення: “Число же лѣтомъ zde не писахомъ, в задняя впишемъ, ... вся же лѣта спишемъ росчетьше в задьяа...” (с. 114).

Частково погодився з цією думкою М. Д. Присьолков, котрий гадав, що редактор кінця XIII ст. перегрупував текст, щоб розставити дати заднім числом, аби надати йому хронологічної послідовності і внести конкретні дати. Але задум цього гіпотетичного редактора чомусь не було реалізовано, а хронологічна сітка, на його думку, припасована до ізводу в Іпатіївському списку лише на початку XIV ст.¹¹

Та погляди Присьолкова на композицію і хронологію Галицько-Волинського літопису були суперечливі. Один час учений вважав, що у XIII ст. у Галицько-Волинській Русі, як і на інших давньоруських землях того часу, велись докладні записи подій за роками, на ґрунті яких у кінці XIII ст. і було створене цілісне та позбавлене хронології й часом хронологічної послідовності повістування¹². Але згодом відмовився від цієї думки.

Л. В. Черепнін розглядав Літописець Данила не як зведення щорічних записів подій, а як єдиний композиційно цілісний твір, через що його свідомо позбавили дат. На думку історика, хронологія в Галицько-Волинському літописі (за Іпатіївським списком) з'явилася лише після з'єднання його з літописом Київським XII ст.¹³

Уперше спробував, і дуже вдало, виправити помилкову хронологію Іпатіївського списку Галицько-Волинського літопису М. Грушевський. У вступі до своєї статті він зауважив, що автор його початкової частини не виконав обіцянки розставити роки по закінченні праці, а його продовжувачі також не позначали роки на берегах тексту. Історик суворо поставився до роботи хронологізатора, котрий проставив дати у тому списку: “Зробив він то зовсім по-дурному, то значить – валив роки навіть без огляду на зміст, розриваючи частини однієї події на кілька років, або кладучи під один рік події багатьох років”¹⁴.

Для уточнення і виправлення хронологічної сітки Галицько-Волинського ізводу Грушевський використав насамперед давньоруські літописи, частіше від інших Новгородський перший, Суздальський і Воскресенський, різні чужоземні хроніки та історичні твори, серед яких особливо важливими були свідоцтва польських і германських пам'яток.

Досі “Хронологія” Грушевського залишається єдиною в своєму роді працею. Вчені наступного часу не зверталися до цієї теми. Навіть М. Г. Бережков у фундаментальній монографії з хронології літописання обійшов мовчанкою проблему дат Галицько-Волинського ізводу, хоча й дослідив датування

¹¹ М. Д. Приселков. Летописание Западной Украины и Западной Белоруссии // *Ученые записки Ленинградского ун-та*. Ленинград, 1941. № 67. Серия исторических наук. Вып. 7. С. 5-24.

¹² М. Д. Приселков. *История русского летописания XI-XV вв.* Ленинград, 1940. С. 55 та ін.

¹³ Л. В. Черепнин. Летописец Даниила Галицкого // *Исторические записки* (Москва). 1941. № 12. С. 230, 231.

¹⁴ М. Грушевський. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // *ЗНТШ*. Львів, 1901. Т. 41. С. 2. Встановлені Грушевським дати подій у ряді випадків уточнені мною в “Коментарі” до видання Галицько-Волинського літопису 2002 р.

Суздальського (Лаврентіївського) аж до початку XIV ст., а Новгородського першого старшого ізводу – навіть до XV ст.¹⁵

Разом із тим, хронологія Галицько-Волинського літопису неодноразово переглядалася й уточнювалася у працях учених, котрі досліджували історію Галицько-Волинської Русі XIII ст., насамперед – у книжці В. Т. Пашута¹⁶. З'явилася також стаття О. В. Романової, котра спробувала пояснити саму появу дат в Іпатіївському списку і, головне, – принципи, згідно з якими проставлялись дати. Дослідниця зробила припущення, що складач цієї хронологічної сітки запозичив деякі дати з іншого літопису, “зробивши їх наче каркасом своєї хронології”. Таких дат вона визначила чотирнадцять. Романова дійшла висновку (зауважу, спірного), ніби дати вносилися до тексту (майже без винятку) за зовнішньою випадковою ознакою – заголовними кіноварними літерами. Вона вважає, що хронологія Галицько-Волинського ізводу була, напевне, складена десь у Північній Русі в першій половині XV ст., і “каркасом” її стали дати, запозичені з новгородських літописів¹⁷.

Дійсно, Новгородські літописи, зокрема Перший молодшого ізводу, могли послужити одним із джерел для складача хронології Галицько-Волинського ізводу. Проте зводити джерело цієї хронології тільки до новгородських літописів було б завчасним – з огляду на необхідність серйозного текстологічного аналізу, компаративних досліджень нашого літопису й широкого кола новгородського літописання.

Крім того, у здійсненому мною в співавторстві з В. Ю. Франчук виданні Галицько-Волинського літопису вміщено значний за обсягом коментар, де в багатьох випадках були встановлені, уточнені й виправлені дати джерела, розглянуті нашими попередниками¹⁸.

Певна річ, Галицько-Волинський літопис складався загалом відповідно до послідовності відбитих у ньому подій. Це неодноразово відзначали мої попередники. Але думка, ніби автори і редактори тексту завжди суворо дотримувалися хронології подій і ніколи на порушували їхньої послідовності, ставиться під сумнів уже через зауваження одного із складачів Галицько-Волинського ізводу, вміщеним безпосередньо перед словами “число же лѣтомъ zde не писахомъ”, – “хронографу же нужна есть писати все и вся бывшаа, овогда же писати в предняя, овогда же вступати въ задняя: чтый мудрый разумѣеть” (с. 114). Цією програмною заявою літописець відстоював своє право вести виклад у формі вільної оповіді – не лише без позначення дат, а й порушуючи його послідовність.

Та, продовжуючи ці слова, книжник все ж відчув себе зобов'язаним повідомити читачеві про свою прихильність до часової послідовності написання тексту й пообіцяв розставити роки по закінченні праці: “Число же лѣтомъ zde не писахомъ, в задняя впишемъ по Антиохийскимъ съборомъ, аломъпиадамъ, грецкыми же чисельницами, римьскы же высикостомъ, яко же Евъсевий и

¹⁵ Н. Г. Бережков. *Хронология русского летописания*. Москва, 1963.

¹⁶ В. Т. Пашута. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1963.

¹⁷ О. В. Романова. О хронологии Галицко-Волынской летописи XIII в. по Ипатьевскому списку // *Прошлое Новгорода и Новгородской земли*. Новгород, 1997. С. 66-69.

¹⁸ М. Ф. Котляр. Коментар. С. 157-359.

Памфиловъ и инии хронографи списаша отъ Адама до Хрѣстоса; вся же лѣта спишемъ, росчѣтше в задняа..." (с. 114).

Це міркування галицького письменника здавна співставляється з подібним йому за змістом текстом з XVIII книги Хроніки Іоанна Малали¹⁹: "Хронографу мужа есть писати все, еликоже есть, кый оубо царствовалъ царь, отнеже был наречень цесарь, лепо есть оубо летняя списания количества смотрити мимотекущихъ летъ, а не точию отъ приписанныхъ царствехъ"²⁰.

О. С. Орлов, досліджуючи джерела складання Галицько-Волинського ізводу, приділив увагу цьому тексту Малали й поставив питання, "чи запозичив тут Іпатіївський літопис із XVIII лише книги Малали і чи лише Малали?" Вчений вважає, що залишається нез'ясованим, звідки літописець взяв розрахунок за Антіохійськими соборами, олімпіадами тощо. Серед можливих джерел згадки про олімпіади Орлов називає восьму книгу Амартола та інші візантійські хроніки²¹. Згодом з думкою Орлова погодився О. В. Творогов, котрий, поряд із міркуванням галицького літописця про хронологію, вказав ще на кілька запозичень у Малали²².

Запозичення складачем розглянутого тут фрагмента Галицько-Волинського ізводу з близької йому за духом і змістом хроніки Малали зовсім природне. Воно цілком у дусі часу і тодішніх понять про книжну вченість. О. С. Орлов назвав серед використаних галицькими і волинськими книжниками також компілятивні хронографи, що містили хроніки Малали і Георгія Амартола, "Історію Іудейської війни" Йосифа Флавія. Вони вплинули на характер викладу, стиль, зображувальні засоби ізводу²³. Як бачимо, галицький автор вмістив до своєї праці парафраз висловлювання Малали щодо права хронографа писати вільно, не обмежуючи себе жорсткими рамками хронології, що відповідало його намірам. При цьому літописець підкреслив свою прихильність до можливих порушень хронології оповідання, аби якомога більше вплинути на читачів ("овогда же писати въ предняя, овогда же вступати въ задняя").

У недавній книжці про літописання А. А. Пауткіна є розділ, під назвою "Хронографу же есть ноужа писати все и вся бывшая"²⁴, в якому автор розглянув запозичення та ремінісценції у Галицько-Волинському літописі з візантійських авторів, а також з Йосифа Флавія, зібравши всі ці свідчення до окремої таблиці²⁵.

Але все ж таки події на сторінках Галицько-Волинського літопису в цілому викладаються у хронологічній послідовності, нехай навіть такій, що часом порушується задля більшої емоційності та політичної загостреності повісткування. Через відсутність розбиття на щорічні статті й позначення дат у тексті автори і

¹⁹ А. Попов. *Обзор хронографов русской редакции*. Москва, 1866. Вып. 1. С. 69. Прим. 1; К. Бестужев-Рюмин. *О составе русских летописей до конца XIV века*. Санкт-Петербург, 1868. С. 151. Прим. 235 та ін.

²⁰ В. М. Истрин. *Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе. Кн. 15-18*. Петроград, 1918. С. 28.

²¹ А. С. Орлов. К вопросу об Ипатьевской летописи // *Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР*. 1926 г. Ленинград, 1926. Т. 31. С. 123-124.

²² О. В. Творогов. *Древнерусские хронографы*. Ленинград, 1975. С. 18-19.

²³ А. С. Орлов. К вопросу об Ипатьевской летописи. С. 98-126.

²⁴ А. А. Пауткин. *Беседы с летописцем. Поэтика раннего русского летописания*. Москва, 2002. С. 213-231.

²⁵ Там само. С. 225-228.

редактори цієї пам'ятки вдалися до різних способів, аби зберегти цю, в багатьох випадках дуже відносну, послідовність.

Л. В. Черепнін відзначав, що така послідовність встановлювалася за допомогою переходових речень “в та же лета”, “времени минувши” та ін.²⁶ Спробую розвинути його думку, доповнивши її низкою міркувань. Розглянемо спочатку першу з двох основних частин Галицько-Волинського ізводу – Літописець Данила Галицького.

Досить часто в ролі хронологічної відмітки в Галицько-Волинському літописі дійсно використовується формула “времени минувши”. Вже на перших його сторінках повістується про похід угорського короля Андрія на Галич восени 1213 р. у таких виразах: “Времени же минувши, король спѣаше рать велику” (с. 81). Після цього розповідається про похід краківського князя Лешека Білого на Волинь і передання ним міста Белза братові у перших Романовичів Олександрові Всеволодичу, а вже потім про наступ угрів. Отже, між збиранням королем війська для походу на Галич і самим походом пройшов якийсь час.

Розповівши про вокняжіння Мстислава Удатного у Галичі 1219 р., галицький книжник продовжує: “В та же лета, времени минувши, поя у него Даниль дщерь именемъ Анну” (с. 82). Отож, пройшло небагато часу після вокняжіння Мстислава у Галичі. Адже і шлюб Данила і Мстиславни, і наступна кампанія Романовичів на Волині проти краківського князя вкладаються у рамки того ж 1219 року.

А щоб створити враження про тривалий відтинок часу між описуваними подіями та їх завершенням, що настав через багато літ, складачі й редактори Галицько-Волинського ізводу досить часто використовують зв'язку “во ино время”. Повідавши про похід угорського війська під проводом бана Фільнія на Галич узимку 1220/1221 р.²⁷, літописець із задоволенням пише про загибель клятого ворога і мучителя Русі: “Богу же того не трѣпящю, во ино время убиень бысть Даниломъ Романовичемъ древле прегордый Филя” (с. 84) – йдеться про смерть бана Фільнія від руки Данила після славної битви біля Ярослава 17 серпня 1245 р.: “Тогда же и Филя Грьдый ять бысть, ...и приведенъ бысть к Данилу, и убиень бысть Даниломъ” (с. 108). Отже, оповідач про угорську навалу 1220/1221 р. забігає вперед на цілу чверть століття. Таке в Галицько-Волинському ізводі спостерігається неодноразово.

Не так часто вживаються у Літописці Данила з метою визначення послідовності подій вирази “по тех же летехъ” і “в та же лета”. Взимку 1232/1233 р. угорське військо вдерлося до Галицької землі: “По тѣхъ же лѣтехъ движе рать Андрѣй королевичъ на Данила...” (с. 95). Цими словами завершується оповідь про втручання Данила у війну між київським князем Володимиром Рюриковичем і чернігівським – Михайлом Всеволодичем, перед якою йшлося про те, що король Бела IV надіслав свого сина Андрія з військом на Галич. Згадані події охопили 1231–1233 рр.²⁸

Розповідаючи про вторгнення орди монгольського воєначальника Куремси до Галицької землі, наше джерело пише: “В та же лѣта, или преже, или по томъ, приехавше татаре къ Бакотѣ” (с. 117). У цьому формулюванні відчувається

²⁶ Л. В. Черепнін. Летописец Даниила Галицкого. С. 231.

²⁷ М. Грушевський. Хронологія подій... С. 17.

²⁸ М. Ф. Котляр. Коментар. С. 208-211.

прагнення книжника дати лише загальну послідовність подій, відзначити їх протяжність у часі, не прив'язуючи до певного (добре відомого, напевне, йому) часу. Спроба вторгнення орди монгольського воєначальника Куремси до Галицької землі відноситься, ймовірно, до кінця 1252 р.²⁹ Звичайно історики вважають, що це повідомлення свідчить про перший напад Куремси на Данила. Однак далі з розповіді джерела з'ясовується, що Куремса й раніше невдало воював з Данилом.

Воєнні дії між Данилом і Куремсою тривали аж до 1258 р. Князь неодноразово перемагав монгольського полководця, і відданий своєму правителю літописець із гордістю писав: “Данило же дръжаше рать с Куремсою, и николи же не бояся Куремсы: не бѣ бо могль зла ему сътворити никогда же Куремса” (с. 123).

Досить часто загальний час події встановлюється шляхом використання переходових формул “преже того” і “древле того”, що визначали *terminus ante quem*. 12 квітня 1241 р. одна з армій Батия завдала нищівної поразки 60-тисячному війську угорського короля Бели IV і його брата Коломана біля р. Сайо, у долині Моги, оточеної горами Токаю. Повідавши про це, книжник зауважує: “Преже того ехаль бѣ Данило князь къ королеви въ Угры, хотя имѣти с нимъ любовь сватства; и не бы любовь межи има” (с. 102). Мабуть, Данило Романович запропонував королеві укласти союзну угоду, скріплену династичним шлюбом, що передбачала об'єднати сили проти монголо-татар, від чого король ухилився. Природно припустити, що цю пропозицію Данило зробив незадовго перед вторгненням орд Батия у Південну Русь. Напевне, не випадково літописець вмістив цитований текст безпосередньо після повідомлення про розгром Батием угорського війська.

Так само, на мій погляд, слова “преже того” і наступний текст готують детальну оповідь про війну 1245 р. між Данилом Романовичем і чернігівським княжичем Ростиславом Михайловичем, що вторгся до Галицької землі з угорським і польським військом: “Преже же войны Данилови чернѣговское, сѣдящи ему (Данилу – *М. К.*) в Галичи, а Василку въ Володимеру” (с. 106). Після цих слів подається емоційне оповідання про переможну війну Романовичів з ятвягами і підкорення їхньої землі (с. 106). А “чернігівська війна”, про яку йдеться безпосередньо після опису кампанії проти ятвягів, – не що інше, як протистояння між Данилом і Ростиславом біля галицького міста Ярослава у серпні 1245 р.

В аналогічному сенсі вживається в Літописці Данила Галицького вислів “древле того”. У повісті про переговори Данила з папським престолом і його коронацію в Дорогичині восени 1253 р., після звістки про появу папських послів у ставці старшого Романовича, мовиться: “Древле бо того прислалъ (папа – *М. К.*) к нему епискупа беренського и каменецького, рече ему: “Прийми вѣнецъ королевства”. Он же в то время не приял бѣ...” (с. 116). Напевне, у цьому тексті йшлося про зустріч Данила у Кракові з папським легатом Опізо у липні 1253 р. (с. 116). Претрактації галицько-волинського володаря з папським престолом тривали довгий час, почавшись у 1246 р. Можливо, це й вплинуло на вибір книжником слова “древле”.

²⁹ М. Грушевський. Хронологія подій... С. 38.

Найменше зобов'язувала складачів літопису до хронологічної визначеності формула, яку вживали досить часто: “по томъ” – *terminus post quem*: “И по томъ же пустиста (Романовичі – М. К.) Ярослава и даста ему Перемиль, и по томъ Межибожие” (с. 90). Йшлося про удільного волинського князя Ярослава Інгваровича, котрий спробував відібрати Луцьк у Романовичів і потрапив до них у полон. Ця формула зустрічається досить часто в Галицько-Волинському ізводі, особливо в його Волинській частині.

Подібно з “по томъ” складачі Галицько-Волинського ізводу часом використовують термін “по семь”. Розповідаючи про запеклу боротьбу частини галицьких городян і частини бояр проти угорської окупації, літописець повідав про запрошення на галицький стіл слабосилого князька з Пересопниці Мстислава і невдачу його спроби вокняжитися в Галичі у 1211 р. Несподівано книжник зауважує: “И по семь скажемъ о Галичинѣ могилаѣ и о началѣ Галича...” (с. 79). Перед нами – ще одне з численних свідощів нетрадиційності Галицько-Волинського літопису: його складачі вільно пересуваються в часовому просторі, забігаючи вперед і відступаючи назад.

Ці сторінки Галицько-Волинського літопису завжди викликали постійний інтерес істориків, оскільки навіть приблизний час заснування міста Галича залишається невідомим. Зауважу лише: той, хто написав ці слова, певна річ, знав, що Галич з'явився у далекому минулому, – і, мабуть, мав намір висвітлити його народження за відомими йому джерелами чи народними оповідками, але з якихось причин не виконав обіцянки. Інакше б історики мали древній фольклорний переказ про виникнення Галича, міста, народження і початкова історія якого аж до 1140 р., коли він уперше згадується у літописі, залишаються невизначеними.

Щоб позначити тривалість якогось процесу чи явища, автори і редактори Галицько-Волинського літопису користувалися термінами “всегда” й “иногда” (завжди, одного разу, час від часу). Багатолітнім суперником Данила і Василька Романовичів у справі оволодіння Волинською і Галицькою землями був їхній брат Олександр Всеволодич, князь белзький. Він постійно інтригував. Книжник зауважує: “Олександр всегда вражду имѣаше къ своимъ братомъ Романовичемъ, ... слышавъ, яко Мьстислав³⁰ не имѣеть любве къ зятю своему князю Данилови” (с. 86).

“Иногда” (“овогда”) вжито складачами літопису в оповіданні про події багатолітньої боротьби Романовичів з чернігівським суперником Ростиславом Михайловичем. Перед розповіддю про утвердження Данила в 1238 р. у Галичі книжник мовив: “Бывшу же межи ими овогда миру, овогда рати...” (с. 98). Йдеться про події другої половини 1230-х рр., коли воєнний і політичний успіх був то на одній, то на іншій стороні.

Особливо чітко такий метод визначення приблизного часу тих чи інших подій виявив себе в згадках про улюблене місто Данила – Холм. Повістуючи про війну Романовичів з Олександром белзьким у 1222–1223 рр., складач Галицько-Волинського ізводу пише: “Даниль създа градъ именемъ Холмъ – създание же его иногда скажемъ” (с. 85). Але ж Данило заснував Холм майже двома десятиліттями пізніше. Можна припустити, що автор згадав про майбутнє місто через те, що

³⁰ Тесть Данила і галицький князь в 1219–1228 рр.

описані ним події відбувалися поблизу місця заснування Холма. А в описі сутички Романовичів з мазовецьким князем Конрадом улітку 1236 р. літописець повідомляє: “Кондратови же ставшю, где нынѣ градъ Холмъ стоить” (с. 98). На мою думку, що спирається на свідчення Галицько-Волинського ізводу, Данило заснував Холм у проміжку часу між другою половиною 1236 р. – першою половиною 1238 р.³¹

Залишається сказати кілька слів про хронологію другої частини літопису – Волинської. Вона набагато простіша й одноманітніша від тієї, що використана в Літописці Данила Галицького. Переходові формули відзначаються одноманітністю: “по семь же”, “по томъ же”, “тогда же” та ін. Певно, так сталося тому, що складачі й редактори Волинської частини намагалися надати текстові вигляду справжнього, традиційного літопису і більше, ніж автори Літописця, прагнули дотримуватись хронологічної послідовності у викладі подій³².

Вирази “по семь” і “по томъ” вживаються в тотожних контекстах, книжники не роблять між ними різниці. Так, в описі винищувального походу татарського війська на Польщу 1259 р. спочатку сказано: “По семь поїде Бурундай вборзе к Люблину”, а в продовженні цієї розповіді: “По томъ же поїдоша (Бурундай) къ Лысцю городу” (с. 124, 125).

Поєднання слів “в то же время” частіше, ніж у Галицькій частині, трапляється у Волинському літописі в більш конкретному сенсі: “В то же время умре княгини Миндовгови”, “в то же время преставися ... Василько” – Романович (с. 127, 131).

Отже, у Волинській частині нашого ізводу більше, ніж у Галицькій, відчувається бажання дотримуватися послідовності викладу. Не раз відзначені істориками і філологами відступи у часі назад і забігання вперед у перебігу літописної оповіді, такі характерні для Літописця Данила Галицького, тут практично відсутні. Напевне, це пов'язано також з відзначеним мною намаганням складачів і редакторів Волинської частини надати текстові “літописний” вигляд, що, як бачимо, мало турбувало їхніх попередників – творців Літописця³³.

Сказане вище, можливо, дає підстави вважати хронологію Галицько-Волинського літопису **подієвою**, тобто складеною у відповідності до приблизної послідовності відбитих у тексті подій, процесів і явищ.

³¹ М. Ф. Котляр. Коментар. С. 222.

³² М. Ф. Котляр. *Галицько-Волинський літопис*. С. 114.

³³ Н. Ф. Котляр. Галицко-Волынская летопись (источники, структура, жанровые и идейные особенности) // *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования. 1995 год*. Москва, 1997. С. 137 та ін.